

De kunst van het schrijven

HBO Master SEN RT
Meesterstuk van Marijke Houtzager
Begeleider: Cees Laponder
Studentnummer: 2155941

Inhoudsopgave

	Pagina
Samenvatting	3
Hoofdstuk 1: Aanleiding en probleemstelling	4
Hoofdstuk 2: Theoretische onderbouwing	6
2.1: De motorische ontwikkeling	6
2.2: De schrijfvoorwaarden	8
2.3: De pengreep en de schrijfhouding	10
2.4: Linkshandigheid	13
2.5: Het blok- en schuinschrift	15
2.6: De koppeling tussen lezen en schrijven	16
2.7: Stichting Schriftontwikkeling	16
Hoofdstuk 3: Plan van aanpak	18
Hoofdstuk 4: Resultaten	20
Hoofdstuk 5: Conclusies en aanbevelingen	29
Hoofdstuk 6: Evaluatie	32
Nawoord	35
Literatuurlijst	36
Bijlagen	37
Bijlage 1: Interview Elly Ottink, kinderoefentherapeute	
Bijlage 2: Enquête collega's	
Bijlage 3: Testen kinderen	
Bijlage 4: Werkbladen "Schrijven met een smile" van W en R	
Bijlage 5: Schrijftempotoetsen W en R 2 ^e keer	
Bijlage 6: Presentatie gehouden op mijn school	

Samenvatting

Al jaren heeft het schrijfonderwijs mijn interesse, vandaar dat ik ervoor gekozen heb om mijn meesterstuk over dit onderwerp te doen. Daarnaast zitten er 2 kinderen in mijn klas die grote moeite hebben met het verbonden koordschrift. Ik wil graag weten hoe ik deze kinderen het beste kan helpen, zodat ze een leesbaar en vlot handschrift aanleren.

Allereerst heb ik een literatuurstudie gedaan. Ik heb mij verdiept in de verschillen ideeën die over het schrijfonderwijs bestaan. Daarnaast heb ik gekeken naar de schrijfvoorwaarden, de pengreep, de schrijfhouding en aandachtspunten bij linkshandigheid. Ook ben ik op zoek gegaan naar de voor- en nadelen van het blokschrift respectievelijk het verbonden koordschrift. Tot slot heb ik gekeken naar de theorieën achter het koppelen van het lezen aan het schrijven.

Volgens ben ik gaan kijken of de 2 kinderen uit mijn klas voldoen aan de schrijfvoorwaarden. Dit heb ik gedaan door ze te testen. Aan de hand van de literatuur en de uitkomst van deze testen heb ik een plan van aanpak gemaakt.

In mijn conclusies geef ik aan of mijn plan van aanpak heeft gewerkt. Tot slot geef ik een aantal aanbevelingen voor het schrijfonderwijs op mijn school in het algemeen en voor deze 2 kinderen in het bijzonder.

Hoofdstuk 1: Aanleiding en probleemstelling

Na een aantal jaar gewerkt te hebben in het bedrijfsleven, wilde ik graag wat anders gaan doen. Ik heb de deeltijd-PABO in Haarlem gedaan en ik ben in 2005 afgestudeerd. Op de PABO heb ik schrijfles gehad van Henk Schweitzer. Hij heeft mij toen al enthousiast gemaakt voor het schrijfonderwijs, maar ik heb daar verder niks mee gedaan.

Ik heb 4 jaar in Hoofddorp lesgegeven (voornamelijk in groep 4 en groep 1/2) en op die school gebruiken ze de methode "Novoscript". Dit is een relatief nieuwe methode waar veel aandacht is voor motoriek. Wat ik ook heel fijn vond aan de methode was dat de kinderen pas later, en niet meteen aan het begin van groep 3, tussen lijntjes leerden schrijven. Ook toen was mijn interesse in het schrijfonderwijs gewekt.

Ik ben in de zomer van 2009 in Enschede komen wonen. Afgelopen schooljaar heb ik bij diverse scholen in Enschede en omgeving ingevallen. Sinds dit schooljaar (2010-2011) werk ik in een groep 5/6 voor 3 dagen op een cluster 2-school in Enschede. Dit is een school met kinderen met ernstige spraak-taalproblemen. Mijn kinderen hebben uitstroomprofiel praktijkonderwijs (de P-stroom). Van de kinderen die in de P-stroom zitten hopen we dat ze na groep 8 naar het praktijkonderwijs kunnen.

In mijn groep zitten 7 leerlingen. Op dit moment geef ik klassikaal schrijfonderwijs en alle kinderen schrijven tijdens die lessen schuin en aan elkaar. Dit schooljaar is deze groep gevormd uit 3 andere groepen, waardoor niet iedereen met dezelfde methode heeft leren schrijven.

Nu is het tijd om mij verder te verdiepen in het schrijfonderwijs. Twee kinderen uit mijn groep kunnen slecht schuin en aan elkaar schrijven. Met veel moeite lukt het deze 2 leerlingen om in het schrijfschrift schuin en aan elkaar te schrijven, maar in al het andere werk schrijven ze in (niet de juiste) blokletters. Eén van de twee is links, hij komt van een reguliere basisschool en is halverwege groep 3 bij ons gekomen. Ze zijn beide zwakke lezers en lezen nog geen AVI-niveau. Beide schrijven hoofd- en kleine letters door elkaar, waarvan één het duidelijk meer doet dan de ander.

Ik zou graag willen weten hoe ik deze kinderen aan een duidelijk leesbaar handschrift kan helpen. Nu levert schrijven veel frustratie op, terwijl deze kinderen met alle vakken moeite hebben. Ik weet niet wat de juiste aanpak is. Vandaar dat ik dat graag wil onderzoeken. Omdat het schrijfonderwijs al vanaf dat ik de PABO ben

gaan doen, mijn interesse heeft gehad, zie ik nu (eindelijk) mogelijkheden om mijn kennis uit te breiden en deze 2 kinderen te helpen bij het schrijfproces.

Mijn onderzoeksvraag:

Hoe kan ik het schrijfonderwijs in mijn groep aanpassen, zodat er een verbetering plaats vindt in het handschrift van de kinderen die dat nodig hebben?

Hieruit voortvloeiend, kom ik tot de volgende deelvragen:

- Wat zijn de nieuwste theorieën over het schrijfonderwijs?
- Wat zijn de voor- en nadelen van het schuinschrift respectievelijk het blokschrift?
- Wat zijn de schrijfvoorwaarden om te kunnen leren schrijven en voldoen deze kinderen daaraan?
- Hoe zag het schrijfonderwijs er de afgelopen jaren uit aan de kinderen van mijn groep? Met welke methode hebben ze leren schrijven?
- Hoe is hun handschrift nu? Waar zitten de knelpunten?

Doelstelling in het onderzoek:

Ik hoop met mijn onderzoek een antwoord te krijgen op de vraag wat voor schrijfonderwijs het beste is voor 2 kinderen uit mijn groep, die nu worstelen met de huidige methode.

Doelstelling van het onderzoek:

Ik wil een advies uitbrengen over welk schrijfonderwijs voor welk kind geschikt is, toegespitst op de 2 kinderen uit mijn klas, waarbij het huidige schrijfonderwijs niet voldoet.

Hoofdstuk 2: Theoretische onderbouwing

Als eerste verdiep ik mij in de literatuur. Ik zal ingaan op de volgende onderwerpen:

- 2.1 De motorische ontwikkeling
- 2.2 De schrijfvoorwaarden
- 2.3 De pengreep en de schrijfhouding
- 2.4 Linkshandigheid
- 2.5 Het blok- en schuinschrift
- 2.6 De koppeling tussen lezen en schrijven
- 2.7 Stichting Schriftontwikkeling

2.1 De motorische ontwikkeling

Als het over schrijven gaat, ontkomen we niet aan de term “motoriek”. Ik ga eerst een schets geven van de algemene motorische ontwikkeling bij kinderen vanuit verschillende modellen. In het hoofdstuk over schrijfvoorwaarden ga ik dieper in op de specifieke schrijfmotoriek.

Mesker (1980), neuroloog, stelde een ontwikkelingsmodel voor de motoriek op die bestaat uit verschillende fasen. De fasen lopen in elkaar over.

- Slurffase. In de slurffase bewegen de linker- en rechter lichaamshelft precies tegenover gesteld aan elkaar. Wanneer de linkerhand iets vastklemt, zal de rechterhand zich helemaal spreiden. De fase vindt plaats bij kinderen tot ongeveer hun vierde jaar.
- Symmetrische fase. De symmetrische fase kenmerkt zich doordat de linker- en rechterhersenhelft precies dezelfde prikkels doorgeven. De linker- en rechterkant van het lichaam doen dus precies hetzelfde. Het is voor een kind dan ook onmogelijk om met één lichaamshelft te bewegen zonder dat de andere dwangmatig meebeweegt. Deze fase vindt plaats bij kinderen van 1 tot 6 jaar.
- Lateralisatiefase. Een groot verschil met de symmetrische fase is dat de linker- en rechterkant van het lichaam wel apart van elkaar kunnen bewegen. Hierdoor worden veel bewegingen een stuk makkelijker. Een jong kind gooit een bal met zijn rechter hand, waarbij hij met zijn rechterbeen naar voren

uitstapt. Op het moment dat hij de lateralisatiefase bereikt, kan hij met zijn linkerbeen uitstappen waardoor de beweging een stuk makkelijker uitgevoerd kan worden en hij een stuk verder werpt. Deze fase vindt al plaats vanaf het eerste levensjaar, maar is het duidelijkste zichtbaar tussen de 6 en 9 jaar.

- Dominantiefase. Het einddoel van de motorische ontwikkeling volgens Mesker is de dominantiefase. In deze fase is het mogelijk om doelbewust te bewegen zonder overbodige bijbewegingen. Hierbij kunnen verschillende lichaamsdelen samenwerken.

Als een kind alle fasen heeft doorlopen, heeft het zich een voorkeurshand ontwikkeld, waarbij een goede samenwerking aanwezig is tussen handen en ogen met een sturing vanuit de hersenen.

(Bron: Schrijven als oefenvak, Van Engen, 2000)

Ook Gesell heeft een aantal ontwikkelingslijnen beschreven die de basis vormen voor motorische ontwikkeling. In deze lijnen heeft hij de weg beschreven waarlangs de motoriek zich ontwikkelt. Deze lijnen zijn:

- Ontwikkeling van kop naar voet. Het eerste wat een baby in balans kan houden is zijn hoofd. Vervolgens kan hij ook zijn romp in balans houden. Dit is te zien wanneer een baby rechtop zit. Vervolgens kan kruipen waarbij hij ook balans in zijn heupen moet houden. Tot slot kan een kind staan, waardoor hij moet balanceren op zijn voeten.
- Ontwikkeling van binnen naar buiten. De eerste gewrichten die kinderen kunnen bewegen zijn de gewrichten die dicht bij de romp in de buurt zitten; de schouders en heupen. Na een tijdje kan een kind ook zijn ellebogen en knieën bewegen. Deze zitten al verder buiten het lichaam dan de schouders en heupen. Deze lijn gaat verder naar de pols, het gebruik van de hele vinger en tot slot de mogelijkheid om elk kootje van de vinger apart te bewegen.
- Ontwikkeling van enkelvoudige naar samengestelde bewegingen. De eerste bewegingen die kinderen leren zijn de simpele bewegingen waarbij ze maar 1 beweging hoeven te maken. Bijvoorbeeld: bij dansen moeten verschillende ledematen verschillende bewegingen uitvoeren. Voor een (jong) kind is dit onmogelijk omdat hij deze bewegingen niet los kan koppelen van elkaar. Als een

kind ouder wordt kan het deze bewegingen wel koppelen, waardoor een dans uit zowel arm- als beenbewegingen bestaat.

- Ontwikkeling van massaal naar lokale bewegingen. Een kenmerk van baby's is dat ze altijd alles bewegen. Als ze een arm willen bewegen, beweegt de andere ook mee. Daarnaast gaat ook de mimiek mee met de arm. Naarmate kinderen bewegingen beter kunnen sturen, maken ze alleen nog maar de bewegingen die ze moeten maken.

(bron: http://inwiki.pabo-inholland.nl/motorische_ontwikkeling)

2.2 De schrijfvoorwaarden

Nu in grote lijn duidelijk is hoe de motorische ontwikkeling van kinderen verloopt, ga ik kijken naar de specifieke schrijfmotoriek en naar de andere schrijfvoorwaarden. Wat moet je allemaal kunnen om aan het schrijven te beginnen? De verschillende bronnen zijn het daar behoorlijk over eens, al geeft de een het duidelijker en meer schematisch weer dan de ander. Uiteraard is de ene ook uitgebreider dan de andere. Ik heb als basis de schrijfvoorwaarden van Van Engen (2000) genomen, omdat die naar mijn mening volledig is en hij het duidelijk en kort uitlegt wat welke voorwaarde precies inhoudt:

- De fijne motoriek: het vasthouden van het potlood en het besturen ervan
- De oog-hand-coördinatie: de samenwerking tussen de ogen en de schrijfhand
- Een kritische waarneming: het kritisch kunnen waarnemen van de kleine verschillen in lettervormen
- Een ruimtelijke oriëntatie: richtingsgevoel is noodzakelijk, het kind moet begrijpen als omlaag, omhoog, naar links/rechts kunnen begrijpen om schrijfoopdrachten te kunnen uitvoeren.
- De visuele discriminatie: het vermogen om vormen van elkaar te onderscheiden
- Het visuele geheugen: het vermogen om lettervormen of schrijfpatronen te onthouden en vervolgens op- of na te kunnen schrijven.
- De grove motoriek: zie hoofdstuk 2.1. De motorische ontwikkeling
- Een ontwikkelde handvoorkeur: het is belangrijk om te weten met welke hand het kind begint te schrijven. De lateralisatie dient nagenoeg voltooid te zien. Zie ook hoofdstuk 2.4 Linkshandigheid.

“Schrijven is een ingewikkeld proces, waarbij je tegelijkertijd moet stilzitten en bewegen.” Hans Stroes, 2011

Daarnaast zijn er nog een paar algemene voorwaarden om met schrijven te kunnen starten:

- De taalontwikkeling: het kind moet de gesproken taal kunnen interpreteren, de taal en een aantal ruimtelijke begrippen beheersen.
- Het goed functioneren van de zintuigen.
- Het geestelijk evenwicht: het kind moet geestelijk en emotioneel in staat zijn in voortdurende wisselwerking met anderen leerervaringen op te doen.
- De motivatie om te leren
- De concentratie: het kind moet zich op zijn opdrachten kunnen concentreren.

In de Powerpoint van Hans Stroes (GLRT09, bijeenkomst d.d. 01-03-2011) staat ook een overzicht van schrijfvoorwaarden:

Om ontspannen en leesbaar te kunnen schrijven moeten kinderen beschikken over:

A	een goede ontwikkeling van de kleine motoriek	nodig voor het correct vasthouden van potlood of (vul)pen
B	een goede oogmotoriek	nodig voor het snel aftasten van de regels
C	een goede oog-hand-coördinatie	nodig om de hand te controleren en te sturen
D	een gevoel voor maat en ritme	schrijven is een ritmisch proces
E	een goed statisch evenwicht ('Stilstaan')	nodig voor een goede schrijfhouding
F	een goede concentratie	
G	een goede ruimtelijke oriëntatie	nodig voor een goede bladverdeling

Schrijven is een heel complex geheel, waarbij veel komt kijken.

2.3 De pengreep en de schrijfhouding

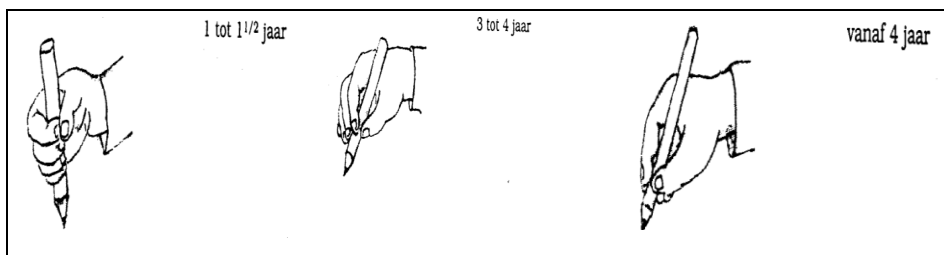
2.3.1 De pengreep

Het verkeerd vasthouden van de pen kan leiden tot kramp in de handen. Een goede pengreep is dus noodzakelijk om duidelijk en snel te kunnen schrijven.

Niet alle (jonge) kinderen kunnen hun potlood goed vasthouden. In de penhouding bij kinderen zijn drie stadia te herkennen (van Eerd-Smetsers & Alblas, 2001):

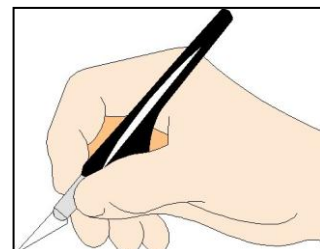
1. de pen wordt met de volle hand omklemd
2. de pen wordt tussen de duim en wijs- en middelvinger vastgehouden, maar de vingers worden nog niet flexibel bewogen
3. de vingers van de schrijfhand doen mee, maar ze zijn nog niet flexibel genoeg om de pen goed te sturen naar verbonden, lopend schrift.

Zie onderstaand figuur:

De motorische ontwikkeling bij kinderen van 4 tot 6 jaar is dus wel goed genoeg om de juiste pengreep aan te nemen, maar nog niet zo ver dat ook een soepele schrijfbeweging mogelijk is.

Tijdens de eerste bijeenkomst van de module GLRT09 kwam ik erachter dat er niet 1 goede pengreep bestaat. Het is belangrijk dat de pengreep dynamisch is: een kind moet de vingers/duim kunnen buigen en strekken. In het boek “Zo zit dat met schrijven” (Schaerlaeckens & Wouters, 2009) staan vier verschillende rijpe grepen. Dit zijn goede dynamische grepen. Als er geen fijne motoriek- of schrijfproblemen zijn, dan kun je deze grepen laten voortbestaan. Zijn er echter wel problemen, dan heeft de driepuntsgreep (of pincetgreep) toch de voorkeur. Zie figuur hiernaast.

2.3.2 De schrijfhouding

Om goed en ontspannen te leren schrijven, moet je eerst goed zitten. Daar is de literatuur het gelukkig over eens. Aan een goede schrijfhouding worden nogal wat eisen gesteld. Zowel Van Engen (2000) als Litière (2002) geven duidelijk aan waar een goede schrijfhouding aan moet voldoen. Hieronder heb ik een combinatie gemaakt van beide.

- De voeten moeten plat op de grond naast elkaar staan.
- De stoel moet goed aangeschoven zijn.
- De stoel mag niet te hoog of te laag zijn: de voeten moeten op de grond kunnen staan en de knieën mogen niet te hoog komen zoals het geval is bij een te kleine stoel.
- De rug is iets gebogen en de romp zit recht voor het tafelblad. De onderrug steunt tegen de rugleuning.
- Er zit een kleine afstand tussen borst en tafelrand (een vuistdikte).
- De spieren van nek en schouders blijven ontspannen.
- De ellebogen liggen net op of net buiten de tafel, zodat de onderarm kan draaien.
- Het schrijfschrift wordt neergelegd onder een hoek van ongeveer 20° met de onderste rand van de tafel. Bij een linkshandig kind is dat ongeveer 10°.
- Het schrijfschrift ligt zodanig op de tafel dat de te beschrijven bladzijde voor de lichaamshelft ligt van de schrijfhand.
- De niet-schrijfhand ligt op het schrijfschrift en schuift het regel voor regel iets omhoog.
- De schrijfhand steunt op de zijkant van de pink en de pols
- Het potlood of de vulpen worden vastgehouden middels de juiste pengreep.
- De hoogte van de potlood- of pengreep bedraagt bij rechtshandigen ongeveer 2 cm. Bij linkshandigen is dat ongeveer 3 cm.

In de verschillende boeken en methoden worden gedichtjes of liedjes aangeboden om de kinderen te helpen om aan het begin van de schrijfles in de goede houding te gaan zitten. Bijvoorbeeld in “Zo zit dat met schrijven” (Schaerlaeckens & Wouters, 2009) zit een zitliedje op de melodie van de Zevensprong.

Bij een hele nieuwe schrijfmethode “De Schrijffontein” (Uitgeverij Groen Educatief) zit een poster die in de klas is op de hangen om de kinderen te helpen herinneren aan de goede schrijfhouding:

Bron: www.schrijffontein.nl

2.4 Linkshandigheid

De verschillende hersenhelften hebben verschillende functies: de linkerhersen helft zorgt voor analytische waarneming, is het centrum van spraak, rekenvaardigheden, het denkvermogen en logica en het regelt het tijdsbewustzijn. De rechterhersen helft zorgt voor de globale waarneming en de intuïtie en is het centrum van ritmisch en artistiek vermogen (Van Eerd-Smetsers & Alblas, 2001). Als een kind rechtshandig is, is de linkerhersen helft meer ontwikkeld en andersom.

Eén van de twee kinderen waar ik mij in dit onderzoek op richt is linkshandig. Bij hem is het duidelijk te zien dat zijn rechterhersen helft beter ontwikkeld is: hij is creatief, houdt van knutselen en verzint leuke verhalen. Verder heeft hij op spraak gebied een grote achterstand en ook met rekenen loopt hij achter. Daarover later meer.

Het vaststellen van de voorkeurshand is belangrijk voor het beginnen met schrijven. Aangezien mijn kinderen al ouder zijn en hun voorkeurshand al duidelijk is, zal ik dit proces niet verder beschrijven.

Ik zal mij enkel richten op de problemen en instructiebehoeften van linkshandigen.

“Linkshandige kinderen hebben in culturen die op de rechtshandige meerderheid zijn ingesteld, meer moeilijkheden te overwinnen bij het leren van allerlei vaardigheden dan de rechtshandige kinderen.” (Van Engen, 2000, pag. 128)

De volgende problemen van met links schrijvende kinderen kunnen zich voordoen:

- De schrijfhand veegt over het geschrevene.
- De schrijfarm ligt boven het te beschrijven vlak met een geknakte pols.
- De pen wordt verkeerd vastgehouden.
- Het schrift ligt recht voor of rechts van de middenas van het kind.
- Het schrift ligt evenwijdig aan de tafelrand of met de rechterbovenhoek hoger dan de linkerbovenhoek.
- Het kind schrijft in verschillende richtingen.
- Het kind zit scheef voor de tafel.
- Het kind stoot met de elleboog van een rechtshandig kind naast hem.

(Baauw-van Vledder & Van Dijk, 2005)

Linkshandige kinderen maken tijdens het schrijven een duwende beweging, rechtshandige leerlingen maken een trekkende beweging. Omdat duwend schrijven zwaarder is dan trekkend schrijven, knijpen linkshandigen vaak harder in hun pen. (Schaerlaeckens & Wouters, 2009)

Dit leidt tot de volgende aandachtspunten bij het schrijfonderwijs aan linkshandigen:

- Schrijfhouding: zowel de rechter als de linker elleboog ligt binnen de onderrand van de tafel
- Ligging van het schrift: het schrift ligt voor de linker lichaamshelft onder een hoek van ongeveer 10° en is naar rechts gedraaid.
- Pengreep: de pen of het potlood wordt iets hoger vastgehouden, ongeveer 3 cm boven de punt.
- Plaats in het lokaal: zorg dat een kind niet met de elleboog tegen de elleboog van een rechthandig kind aan komt. Let ook op de lichtinval, het is prettig als die van rechts komt, zodat de schaduw van arm en hand zo klein mogelijk is.

Van de leerkracht vraagt het schrijfonderwijs aan linkshandigen:

- Dat het kan voordoen met links, zowel op het bord als in het schrift.
- Zorgt voor schriften en schrijfmateriaal voor linkshandigen.
- Dat hij/zij begrip toont voor de linkshandige en steun en individuele begeleiding biedt.

“Linkshandig schrijven is niet slecht en kan ook vlot en soepel verlopen zonder verkrampte of gehoekte handen!” (Litiere, 2002, pag.126)

2.5 Het blok- en schuinschrift

Zowel het blokschrift als het lopend koordschrift (schuinschrift) heeft voor- en nadelen:

Voordelen blokschrift	Nadelen blokschrift
1. Benodigde motorische vaardigheid: - blokletters zijn eenvoudig te schrijven 2. Leesbaarheid: - rechtopstaande letter het best leesbaar - kinderen doen dit ook vanzelf - alles om ons heen is in blokschrift 3. Snelheid: - het snelste is maximaal 4 letters aan elkaar - de meeste volwassenen combineren verbonden en los 4. Verbindingen: - logische verbindingen ontstaan vanzelf	1. Benodigde motorische vaardigheid: - blokschrift is een andere schrijfbeweging en lokt meer druk uit - meer spierspanning bij het schrijven 2. Verbindingen: - de pen moet steeds opgetild worden; kinderen moeten steeds een nieuw punt in de ruimte zoeken - daardoor ook minder ritme 3. Woorden worden minder goed gescheiden: - voor jonge kinderen soms onduidelijk waar het volgende woord begint 4. Letter omkeringen

Bron: Hans Stroes, GLRT09, 29-03-2011

De voordelen van het blokschrift zijn meteen de nadelen van het lopend koordschrift en andersom.

Van Buuren (2007) geeft aan dat aanleren van blokletters op veel problemen stuit en noemt daarbij ook bovenstaande nadelen. Verder zegt zij: “Juist in de aanleerfase van het lezen is het woordbeeld zo belangrijk. Kinderen die verbonden schrift schrijven, krijgen automatisch een letterspatie mee en schrijven woorden. Kinderen die blokletters maken schrijven letters”. Ik vermeld juist dit citaat, omdat de 2 kinderen waar ik mij in dit onderzoek op richt beide nog geen AVI-niveau lezen en daarom gaat dit nadeel niet op.

2.6 De koppeling tussen lezen en schrijven

Tijdens de bijeenkomst van GLRT09 d.d. 29-03-2011 vertelde Hans Stroes dat er onderzoeken zijn die zowel voor als tegen het koppelen van lezen en schrijven zijn.

Bij Connect (een interventie programma voor probleemlezers, ontwikkeld door Anneke Smits) wordt op een zeer directe manier de verbinding tot stand gebracht tussen schrijven en lezen. (Zie “Dyslectische kinderen leren lezen”, Smits, A & Braams, T (2006))

In het artikel “Schrijven zonder Lezen” (JSW jaargang 92 Okt. 2007) staat een artikel waarin staat dat je schrijven niet moet koppelen aan het lezen.

Als we lezen en schrijven gaan “koppelen”, ontstaat er voor de zwakke leerlingen een groot probleem. Dit komt door een te grote belasting van het “werkgeheugen”. De Cognitive Load Theory (Sweller, 1998) leert ons dat je in de aanleerfase van een leerproces het werkgeheugen niet dubbel moet belasten, omdat dit werkgeheugen onvoldoende plaats biedt aan meerdere acties tegelijk (Van Buuren, 2007).

2.7 Stichting Schriftontwikkeling

In mijn zoektocht naar literatuur, ben ik een website tegengekomen die helemaal tegen het idee is dat schrijven bewegen is: www.schriftontwikkeling.nl. Ik zal nu heel kort weergeven wat zij wel vinden. Dit is niet eenvoudig, want hun visie wordt uitgebreid beschreven en wordt ondersteunt door onderzoeken en artikelen.

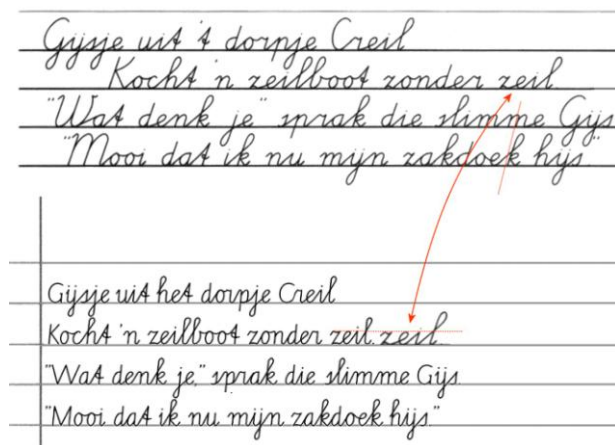
“Een van de belangrijkste stellingen van de Stichting Schriftontwikkeling is het uitgangspunt, dat schrijven als instrumentele vaardigheid een ‘grafo-cognitieve vaardigheid’ is. Dit houdt in dat een handschrift goed kan worden ontwikkeld en onderhouden, door een voldoende hoeveelheid essentiële letterkennis.”
(www.schriftontwikkeling.nl)

Wat de stichting beweert, is dat als het handschrift slecht is, het niet aan de motoriek ligt, maar aan de handschriftvaardigheid en dus is het een vaardigheidsprobleem. Daarom, zeggen ze, moet je die vaardigheid oefenen (het schrijven dus) en geen

motorische oefeningen doen. Ze geven het voorbeeld van een viool leren bespelen: dat doe je door veel viool te spelen en niet door motorische oefeningen te doen. Zo ook met schrijven: de lettervormen moeten geoefend worden. Motorische oefeningen zijn heel goed voor het ontwikkelen van motorische vaardigheden, maar het heeft geen effect op de lettervormingsbeheersing.

“Het goed kunnen schrijven is niet een gevolg van eerder uitgevoerde motoriek-oefeningen, maar van voldoende letterkennis om aan een pen de juiste **aansturing** te kunnen geven.” (www.schriftonwikkeling.nl)

Daarnaast is de stichting het niet eens met het huidige verbonden koordschrift. Ze vinden dat de hoofdletters beter in KAPITALEN geschreven kunnen worden, dat de lussen minder lang moeten en de letters minder breed. Ook hoeft het schrift niet zo schuin geschreven te worden. De stichting zegt dat kinderen in de bovenbouw toch steeds meer rechtop gaan schrijven, dus waarom dan vasthouden aan het hele schuine schrift? Een voorbeeld van het “oude” en het “nieuwe” verbonden koordschrift:

Deze nieuwe visie op het schrijven en het aanleren van letters is toegepast in de schrijfmethode “Schrift” (ThiemeMeulenhoff). Zie www.schrift-online.nl.

Hoofdstuk 3: Plan van aanpak

Volgens Kallenberg (2007) doe ik een actieonderzoek. Een actieonderzoek is volgens Kelchtermans (2001) “een strategie voor het systematisch onderzoeken van de eigen praktijksituatie door de direct betrokkenen, met de uitdrukkelijke bedoeling de kwaliteit van het handelen in die situatie te verbeteren vanuit een meer gefundeerd inzicht in de situatie”.

Mijn onderzoeksvraag sluit daar helemaal bij aan:

Mijn onderzoeksvraag:

Hoe kan ik het schrijfonderwijs in mijn groep aanpassen, zodat er een verbetering plaats vindt in het handschrift van de kinderen die dat nodig hebben?

Aan de hand van de deelvragen kan ik een plan van aanpak maken. Ik zal per deelvraag aangeven hoe ik aan de informatie hoop te komen.

Deelvraag 1: Wat zijn de nieuwste theorieën over het schrijfonderwijs?

Hiervoor ga ik me verdiepen in de literatuur. Zie hoofdstuk 2 en de literatuurlijst. Daarnaast ga ik een interview houden met de kinderoefentherapeute van mijn school. Zij heeft één van de 2 kinderen in de kinderoefentherapie gehad en ik wil graag haar mening horen over dat kind, maar ook over het schrijfonderwijs in het algemeen.

Ook wil ik graag weten wat de mening is van mijn collega's op school over het schrijfonderwijs van school en in hun groep. Daarvoor ga ik een online enquête afnemen via www.thesistools.com. Dit doe ik online, want dat heeft de volgende voordelen:

- Iedereen kan hem invullen wanneer het hem of haar uitkomt.
- De uitkomsten krijg ik al netjes gerangschikt aangeleverd.
- Een papieren enquête kan kwijtraken (zowel bij mij als bij de geënquêteerde).

De vragen heb ik opgesteld met behulp van de vragenlijsten “Inventarisatie werkwijzen en knelpunten schrijfonderwijs” en “Inventarisatie werkwijzen en knelpunten ontwikkeling kleine motoriek en voorbereidend schrijven” uitgereikt tijdens de module GLRT09, aangevuld met vragen die aansluiten bij mijn deelvragen. De

vragen heb ik voorgelegd aan mijn critical friends en hun op- en aanmerkingen heb ik meegenomen.

Bij deze deelvraag verzamel ik informatie uit verschillende bronnen, dus heb ik triangulatie toegepast.

Deelvraag 2: Wat zijn de voor- en nadelen van het schuinschrift respectievelijk het blokschrift?

De informatie over de schrijfvoorwaarden ga ik krijgen uit het bestuderen van de literatuur.

Deelvraag 3: Wat zijn de schrijfvoorwaarden om te kunnen leren schrijven en voldoen deze kinderen daaraan?

Ook deze informatie ga ik krijgen uit het bestuderen van de literatuur. Daarna ga ik testen of de kinderen voldoen aan deze voorwaarden. Tijdens het bestuderen van de literatuur zal ik letten op verschillende manieren om die voorwaarden te testen en best toepasbare kiezen.

Deelvraag 4: Hoe zag het schrijfonderwijs er de afgelopen jaren uit aan de kinderen van mijn groep? Met welke methode hebben ze leren schrijven?

Ik ga in de dossiers kijken of daar informatie in staat over het schrijfonderwijs. Ook ga ik in overleg met de IB'er om te informeren hoe het beleid is op school wat betreft het schrijfonderwijs. Mocht ik hieruit nog niet genoeg informatie gekregen hebben, ga ik navraag doen bij de leerkrachten bij wie deze kinderen in de vorige groepen hebben gezeten.

Deelvraag 5: Hoe is hun handschrift nu? Waar zitten de knelpunten?

Ik ga hun handschrift analyseren met behulp van een test voor handschriftanalyse. Ook door het kijken naar de schrijfvoorwaarden kan ik achterhalen waar de knelpunten liggen.

Na al deze informatie verzameld te hebben, ga ik de twee kinderen uit mijn klas uitgebreid testen. Naar aanleiding van de uitkomst, ga ik een plan maken om de onderdelen waar de kinderen op uitvallen, te oefenen. Ik zal daarna in een periode van 4 weken kijken of ik een verbetering zie van het handschrift van de kinderen.

Hoofdstuk 4: De resultaten

In dit hoofdstuk geef ik per deelvraag de resultaten weer. Tussendoor zal ik af en toe wat verduidelijken of analyseren, maar in hoofdstuk 5 doe ik dat uitgebreider.

Deelvraag 1: Wat zijn de nieuwste theorieën over het schrijfonderwijs?

Aanvankelijk ben ik begonnen met het uitzoeken van de verschillende fases of stadia via welke de motorische ontwikkeling plaatsvindt. Tijdens de module GLRT09 vertelde Hans Stroes dat het logisch is om te kijken naar de motorische ontwikkeling van een kind met schrijfproblemen om te kijken in welke fase of stadium het zich bevindt, om zo een conclusie te trekken over of het kind wel beschikt over de nodige motorische vaardigheden om goed te kunnen schrijven. In eerste instantie vond ik dat allemaal zeer logisch klinken en was het dus ook logisch dat ik daar begonnen ben met het bestuderen van de literatuur. Daarna stuitte ik op de site van de Stichting Schriftontwikkeling. Die beweert iets heel anders. De site is heel uitgebreid en ik heb die op verschillende momenten bezocht om diverse stukken te lezen. In hoofdstuk 2 heb ik slechts heel kort weergegeven waar de stichting voor staat. Er wordt op een zeer kritische manier gekeken naar iedereen die vanuit de motorische ontwikkeling kijkt naar het schrijfonderwijs. Zij vinden niet dat schrijven een motorische vaardigheid is. Het gaat er puur om de letters te leren schrijven en dat veel te oefenen. Ze gaan ervan uit dat als je de lettervormen goed beheerst, je goed kan schrijven, ongeacht je motorische vaardigheden.

Maar het aansturen van je hand om goed te kunnen schrijven is wel degelijk een motorische vaardigheid. Andere vaardigheden die je nodig heb om goed te kunnen schrijven zijn bijvoorbeeld een goede oog-hand-coördinatie. Ook dat is een motorische vaardigheid. Oefeningen “in het groot” om deze vaardigheden te oefenen, kunnen dus wel degelijk helpen bij het schrijven. Ik vind wel dat daarin niet overdreven moet worden. Ik vind zeker dat als je goed wilt leren schrijven, je veel moet schrijven en daar goede instructie en feedback in moet krijgen. Door alleen motorische oefeningen te doen, leer je niet goed schrijven.

Wel moet er goed gekeken worden naar wat het kind al aankan. Ook de Stichting Schriftontwikkeling heeft het over “schrijfrijpheid”. Als een kind gewoon nog niet toe is aan het schrijven van letters, moet je er eigenlijk niet aan beginnen. Elly Ottink gaf

het voorbeeld van de zwemles van haar dochter: omdat ze wat later was begonnen, was ze er helemaal klaar voor en had ze heel snel haar diploma's gehaald. In Noorwegen wordt op een aantal scholen pas vanaf de leeftijd van 8 jaar gestart met het leren schrijven. Het schrijven wordt daar nu in een fractie van de tijd aangeleerd, die er vroeger bij zesjarige kinderen aan werd besteed. (Van Buuren, 2007)

Uit het interview met Elly Ottink, de kinderoefentherapeute blijkt verder dat zij kijkt naar het kind en vanuit daar haar plan maakt. Ze volgt het kind en kijkt naar wat het kind nodig heeft. Ze oefent met kinderen specifieke deelvaardigheden van de motoriek. Ze behandelt voornamelijk jonge kinderen, tot groep 3/4. Ze geeft aan dat blokletters schrijven niet altijd de oplossing biedt voor kinderen met schrijfproblemen, want voor sommige kinderen is dat motorisch lastiger om te doen dan het verbonden koordschrift.

De uitwerking van het volledige interview met Elly Ottink is te vinden in bijlage 1.

Ter afsluiting van deze deelvraag geef ik hier de belangrijkste punten weer uit de enquête die ik gehouden heb onder de collega's op mijn school. De volledige uitslag van de enquête zit in bijlage 2.

Helaas hebben slechts 17 mensen de enquête ingevuld. Hierdoor is de betrouwbaarheid van de uitslag van de enquête niet heel groot. Toch wil ik hieronder een aantal opvallende resultaten vermelden.

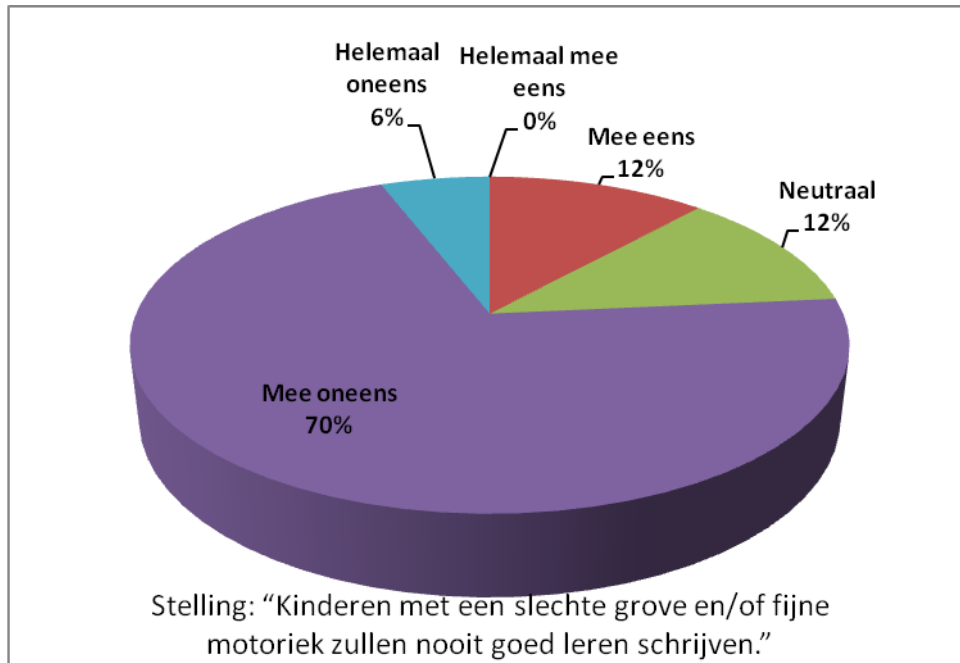
5. Vind je het belangrijk om goed schrijfonderwijs te geven?		
Ja		14 (82.35 %)
Nee		0 (0 %)
Een beetje		2 (11.76 %)
Toelichting		1 (5.88 %)
		n = 17
		# 17

Gelukkig vindt ruim 82% het belangrijk om goed schrijfonderwijs te geven en vindt niemand het onbelangrijk.

Instructie wordt niet alleen gegeven over de vorm van de letters, maar er wordt ook regelmatig aandacht besteedt aan de zithouding, pengreep en schriftligging.

Bij het aanleren van letters wordt er veel verschillend materiaal gebruikt: scheerschuim, zand, wasco, schuurpapier en letters, verf, etc.

In onderstaande grafiek is te zien dat 70% van de ondervraagden vindt dat kinderen met motorische problemen ook kunnen leren schrijven.

15. Wat vind je van het koppelen van lezen aan het schrijven?		
Dat is goed voor het lees- en het schrijfonderwijs		9 (56.25 %)
Dat is goed voor het leesonderwijs, maar niet voor het schrijfonderwijs		5 (31.25 %)
Dat is niet goed voor het lees- en het schrijfonderwijs		2 (12.5 %)

Over deze vraag zijn de meningen verdeeld. Ook uit mijn literatuurstudie blijkt dat niet iedereen dezelfde mening is toegedaan.

Ik denk dat het voor normale lezers en/of schrijvers geen problemen oplevert om lezen en schrijven te koppelen. Echter, voor kinderen die moeite hebben met schrijven en lezen, wordt er te veel van deze kinderen gevraagd en is het niet verstandig om dit te koppelen. De opmerkingen die de respondenten erbij hebben gezet, komen hiermee overeen.

Wat ik opvallend vind, is dat 62,5% van de ondervraagden “nee” antwoord op de vraag: **Stoort het je als kinderen de letters en/of cijfers verkeerd schrijven?** Niemand heeft “ja” aangevinkt. Eén van de respondenten vindt het wel erg als ze de cijfers verkeerd schrijven, maar minder erg als ze de letters verkeerd schrijven. Ik vind het persoonlijk heel vervelend dat kinderen, ondanks dat ze het goed aangeleerd hebben gekregen, toch de letters verkeerd schrijven.

Op de vraag de **schrijfvoorwaarden** te benoemen, kunnen 7 van de 17 dat behoorlijk goed. De rest noemt er 1 of 2 of weet het niet. Dit is dus wel een punt wat enige aandacht zou moeten krijgen bij mij op school.

Op 1 na vindt iedereen dat je begin groep 3 of eerder moet beginnen met het schrijfonderwijs. Iemand maakte daarbij de opmerking dat er “voorbereidend schrijfonderwijs” had moeten staan. Ik had de vraag anders moeten stellen, want ik wilde graag weten of mensen vinden dat je in groep 3 meteen met het aanleren van schrijfleiders moet beginnen, of dat je daar nog even mee moet wachten, gezien de motorische ontwikkeling van kinderen. Daar heb ik nu geen antwoord op gekregen. Natuurlijk vind ik ook dat je al in groep 1 kan beginnen met voorbereidend schrijven en dus met motorische oefeningen, kleuren, het kennis laten maken met letters, etc. Maar dat was niet het doel van deze vraag en dus was de vraagstelling niet goed.

75% van de ondervraagden vindt het een uitkomst om kinderen met ernstige schrijfproblemen **blokletters** aan te leren. De andere 25% heeft gekozen voor de optie “Anders, nl” en hebben er opmerkingen bijgeplaatst als “Ik vind dat je dit per kind moet bekijken.” en “afhankelijk van het schrijfprobleem bij het kind”.

Iets meer dan de helft (53%) **mist niks in het schrijfonderwijs** in de groep. De rest geeft aan de volgende dingen te missen:

- Te snel overgaan op het schrijven van letters in de groepen 2
- Een doorgaande lijn
- Aansluiting bij de methode "Leeslijn"
- Betere driekantige potloden
- Meer gebruik maken van ander materiaal, zoals scheerschuim
- Meer uitdaging (2x genoemd)
- Meer variatie in de oefeningen

De volgende **aanbevelingen** voor het schrijfonderwijs op deze school worden gedaan:

- Doorgaande lijn en duidelijke afspraken (2x)
- Vooral richten op de functionaliteit van het schrijven voor de leerling.
- Meer aandacht besteden aan het voorbereidend schrijven en de echte letters pas aanleren in groep 3.
- Afspraken wanneer een kind uitvalt wat dan? Meer oefeningen in de begeleiding en afstemming.
- Goede aansluiting vanaf de kleutergroepen naar de bovenbouw toe
- Voldoende tijd inroosteren voor het schrijven (2x).
- Zorgen voor een goede methode die aansluit bij de leerling. Dit is even namens de dosh (*doven* en *slechtthorenden*).
- Kijk goed naar het kind en wat het kind aankan.
- Bij onze kinderen niet zo lang doorgaan met het aan elkaar schrijven, maar eerder overschakelen op blokschrift zodat er geen frustratie ontstaat.

Deelvraag 2: Wat zijn de voor- en nadelen van het schuinschrift respectievelijk het blokschrift?

In hoofdstuk 2.5 zijn de voor- en nadelen genoemd.

Conclusie: voor de twee kinderen uit mijn klas is het beter om de blokletters goed aan te leren, zodat ze een leesbaar handschrift krijgen. Vooral ook omdat hun leesniveau nog erg laag is (ze hebben nog geen AVI-niveau gehaald) en ze moeite hebben met het lezen van schrijfletters.

Aandachtspunt is wel dat beide kinderen geen ruimte laten tussen de woorden en alle letters dus op gelijke afstand van elkaar schrijven. Door blokletters te schrijven is dat lastig te verhelpen. Daar moet ik dus wel goed op letten.

Deelvraag 3: Wat zijn de schrijfvoorwaarden om te kunnen leren schrijven en voldoen deze kinderen daaraan?

Om de schrijfvoorwaarden, zoals vermeld in hoofdstuk 2.2, te testen maak ik gebruik van de Onderwijsgeschikte Schrijf Motorische Test (OSMT) ontwikkeld door Henk Schweitzer (2005). Onderdeel daarvan is het invullen van de "LVS kleinmotorische vaardigheden". Ik heb de test gedaan bij beide kinderen. De testen zijn te vinden in bijlage 3.

Uit de testen kwam naar voren dat ze motorisch gezien klaar zijn voor het schrijfond onderwijs. R heeft moeite met knippen en op zijn tenen lopen, maar kan weer heel goed stuiten en op 1 been staan. Met opponeren had hij wel veel moeite, hij scoort daarbij op niveau van een 7-jarige.

W had wat meer moeite met het stuiten en op 1 been staan, maar voornamelijk met zijn niet voorkeurshand/been. Op hakken en tenen lopen ging prima. Opponeren kon W heel goed, zelfs beter dan voor zijn leeftijd staat.

Uit de testen bleek dat bij beide de pengreep niet goed is. W ga ik daarom een gripper geven, omdat dat hem helpt om zijn vingers op de goede plek te houden. Zie foto. Voor R is dat niet nodig, omdat hij geregeld laat zien dat hij zijn potlood goed vasthoudt. Hem moet ik alleen af en toe helpen herinneren.

Ook bleek uit de tests dat ze allebei niet uit zichzelf de goede schrijfhouding aannemen, maar als ik ze erop wijs, kunnen ze het wel. Ik zal ze daar dus blijven aan helpen herinneren.

In hoofdstuk 2.4 staan aandachtspunten voor linkshandigen. R is linkshandig en ik ga hem erop wijzen dat hij zijn potlood wat hoger vast moet houden, zodat hij beter kan zien wat hij schrijft.

Daarnaast ga ik hem aanleren om op de goede manier zijn arm neer te leggen. Zie foto. Dat doet hij nu maar af en toe.

Deelvraag 4: Hoe zag het schrijfonderwijs er de afgelopen jaren uit aan de kinderen van mijn groep? Met welke methode hebben ze leren schrijven?

W: Heeft leren schrijven met de methode “Schrijven in de basisschool” en heeft nooit blokletters geleerd. Dit ging niet soepel, hij heeft altijd te veel druk gelegd op zijn potlood, maar er is nooit veel extra aandacht aan besteed. Het lezen en zijn sociale vaardigheden hadden meer prioriteit. Nu in groep 6 schrijft hij nog steeds in “Schrijven in de basisschool” en dit gaat zeer moeizaam.

R: Heeft eerst op een reguliere basisschool gezeten en is in januari 2009 bij ons in groep 3 gekomen. Het is niet bekend in welke methode hij heeft leren schrijven op de reguliere basisschool. Hij heeft bij ons leren schrijven in “Pennenstreken”. Deze methode is gekoppeld aan Veilig Stap voor Stap (de speciaal-onderwijs versie van Veilig leren Lezen), waar hij mee heeft leren lezen. Hij heeft altijd een schrijfschrift voor linkshandigen gehad. Het eerste half jaar bij ons op school moest hij heel erg wennen en was hij nog heel speels. Ook toen viel op dat schrijven heel moeilijk voor hem was. In groep 4 heeft de juf hem vaak dingen laten onderstrepen of kleuren, omdat het goede antwoord opschrijven te moeilijk was. Hij heeft nooit blokletters geleerd. Nu in groep 5 schrijft hij in “Schrijven in de basisschool”. Dit gaat zeer moeizaam. Zie ook deelvraag 4 en deelvraag 5 in dit hoofdstuk.

Deelvraag 5: Hoe is hun handschrift nu? Waar zitten de knelpunten?

Deze knelpunten komen ook uit de OSMT, uit het onderdeel schriftanalyse. Zie de schrijftempotoets in bijlage 3.

W: Hij schrijft hoofdletters, kleine letters, blokletters en schuinschrift door elkaar heen. Hij schrijft groot en met veel kracht. Zijn pengreep is niet goed. Hij schrijft letter voor letter. Sommige verbindingen maakt hij wel, zoals bij de lange klanken en twee-teken-klanken.

R: Hij schrijft veel letters verkeerd, van bijna alle “a’s” maakt hij “o’s”, hij schrijft niet aan elkaar, hij schrijft letter voor letter. Hij maakt heel weinig verbindingen, alleen af en toe bij lange klanken en twee-teken-klanken.

Plan van aanpak

Naar aanleiding van de testen die ik gedaan heb en na het bestuderen van de literatuur kan ik een plan van aanpak maken.

W:

- De pengreep: W gaat schrijven met een gripper om zijn potlood. Daarnaast moet hij leren om zijn vingers te ontspannen, zodat hij minder druk geeft op zijn potlood.

R:

- De pengreep: als hij zijn potlood niet goed vasthoudt, help ik hem daaraan herinneren. Hij moet zijn potlood wat hoger vasthouden dan hij nu doet.
- Aanleren zijn schrijfarm op de goede manier op tafel te leggen, zoals aangegeven op de foto op pagina 25.

Voor beiden:

- Tussendoor ontspanningsoefeningen doen met de vingers. W heeft altijd spanning op zijn vingers, R af en toe.
- Helpen herinneren aan de goede schrijfhouding.
- Het aanleren van blokletters dmv de methode "Schrijven met een smile" (Karen Dun, 2001/2005), omdat die bij ons op school wordt gebruikt en het een duidelijke en overzichtelijk methode is.

Doelen:

Voor W:

- Het hebben van een juiste pengreep, waardoor hij ontspannen kan schrijven
- Vlot en leesbaar kunnen schrijven

Voor R:

- Het potlood hoger vasthouden, zodat hij kan zien wat hij schrijft
- Het schrijven van de letters op de juiste manier, zodat het leesbaar is
- Hij legt zijn linkerarm op de juiste manier op tafel.

Het plan van aanpak ben ik gaan uitvoeren. Ik heb het in 4 weken gedaan, in mei 2011. Dit is wel erg kort om al echt resultaat te zien en de doelen te halen. De twee kinderen hebben de volgende letters inmiddels aangeboden gehad: i, m, r, v, s, p, t, n, b, o, aa. Een paar voorbeelden van werkbladen uit “Schrijven met een smile” die ze gemaakt hebben zit in bijlage 4.

W pakt het goed op en vindt het fijn om met de gripper te schrijven. Hij vindt het nog wel heel moeilijk om zijn vingers te ontspannen. De aangeboden letters schrijft hij goed op de werkbladen.

R heeft moeite met verandering en vindt loslaten erg lastig. Voor hem is het moeilijk om ineens andere letters te leren schrijven. Hij moet het heel veel oefenen, wil hij het in zijn spontane schrijfwerk ook echt gaan toepassen. Op de werkbladen is te zien dat hij ook daar soms nog de oude letters schrijft, vooral bij de r. De s spiegelt hij geregeld. Dat deed hij niet met de schrijfletter s. Voor a en aa schrijft hij nog steeds soms een o of oo. Wat ook opvalt bij R is dat hij snel werkt en niet kritisch is op zijn werk. Een schrijfvoorwaarde is kritisch kunnen waarnemen en nu blijkt dat hij dat niet kan. Dat is iets waar ik met hem aan moet werken.

Beide kinderen zijn positief over de methode. De letters zijn makkelijk te schrijven en ze vinden het leuk om te doen. Ik geef tijdens en na de les meteen feedback op hun werk.

Ik heb na deze vier weken de kinderen weer dezelfde schrijftempotoets laten maken die ze ook begin april hebben gedaan. Het gaat nu niet om het tempo, maar puur om de letters die ze schrijven. Daarom heb ik ze de toets 1 x laten overschrijven. Zo heb ik goed vergelijkingsmateriaal. Zie bijlage 5. Bij W is te zien dat hij er op dat moment geen zin in had en het even heeft afgeraffeld. Ik heb hem nog een stukje laten overdoen. Als je de 2 tempotoetsen met elkaar vergelijkt, zie ik dat hij nu minder hoofdletters schrijft en meer blokletters. De nieuwe r zie ik terug (in de laatste regel). De regels zijn rechter en de letters zijn meer in verhouding. Ik zie ook dat de lange klanken en de twee-tekenklanken vaak aan elkaar worden geschreven. Dat is natuurlijk prima. Als ze zelf natuurlijke verbindingen gaan aanbrengen, zorgt dat er voor dat het vlotter gaat. Ik zie bij W dus al wel degelijk resultaat.

Bij R ziet het er ook rustiger uit. Ik zie nog wel de oude s en r. De oude s is wel goed leesbaar als s, maar de r niet. Ik zie dat alle a's ook a's zijn. Alleen heeft hij in het woordje baan in de 2^e regel ineens de drukletters a geschreven. Dat heeft hij nog nooit eerder gedaan.

Hoofdstuk 5: Conclusies en aanbevelingen

Naar aanleiding van de resultaten uit hoofdstuk 4, ga ik nu kijken of ik mijn onderzoeksvraag kan beantwoorden. Daarna trek ik conclusies en tot slot doe ik aanbevelingen voor het schrijfonderwijs op mijn school.

Kan ik na het beantwoorden van mijn deelvragen zoals in hoofdstuk 4 is beschreven nu mijn onderzoeksvraag beantwoorden?

Onderzoeksvraag:

Hoe kan ik het schrijfonderwijs in mijn groep aanpassen, zodat er een verbetering plaats vindt in het handschrift van de kinderen die dat nodig hebben?

Het schrijfonderwijs in mijn groep is te verbeteren door:

- Het aanleren van blokletters
- Het aanleren van een goede pengreep
- Het geregeld wijzen op de goede schrijfhouding

Uit de evaluatie van het plan van aanpak blijkt dat dit effect heeft op de kinderen uit mijn groep die dat nodig hebben (W en R). Uiteraard zet ik het plan van aanpak voort en is het resultaat aan het eind van het schooljaar nog groter en heb ik dan mijn doelen bereikt.

Aan de hand van mijn onderzoek heb ik nu mijn onderzoeksvraag kunnen beantwoorden. Dit betekent dat mijn onderzoek valide is: ik heb aan de hand van mijn deelvragen onderzocht wat ik wilde weten.

Conclusies

Na het bekijken van de resultaten uit hoofdstuk 4 kan ik de volgende conclusies trekken:

- Er wordt zeer verschillend gedacht over de achtergrond van het schrijven: sommige vinden het een motorische aangelegenheid, anderen zijn het daar niet mee eens.
- Het proces van het schrijven is ingewikkeld: een kind moet aan alle schrijfvoorwaarden voldoen en tegelijkertijd kunnen toepassen om goed te kunnen leren schrijven.
- Het aanleren van blokletters is niet voor ieder kind met schrijfproblemen een oplossing. Voor W en R is dat het wel, omdat zij slecht lezen.

Uiteindelijk kom ik tot de volgende slotconclusie:

Het schrijfonderwijs is een lastig proces. Voor kinderen met schrijfproblemen is geen pasklare oplossing. Daarom is het heel belangrijk om te kijken naar het kind: wat kan het kind al wel goed en waar heeft het kind moeite mee? Een goede instructie en directe feedback hebben een positief effect op het kwaliteit van het schrijfonderwijs.

Aanbevelingen

Na het trekken van bovenstaande conclusies, wil ik graag nog wat aanbevelingen/tips geven voor het schrijfonderwijs bij ons op school.

- Wat vaak een probleem is bij het schrijfonderwijs is dat de transfer naar andere vakken niet plaatsvindt: tijdens de schrijflessen is het resultaat prima, maar in andere schriften is het een stuk slordiger. Tijdens het bestuderen van de literatuur ben ik een goede tip tegen gekomen om dit te voorkomen:
 - In het artikel “Feedback in het handschriftonderwijs”, door Astrid Scholten en Ben Hamerling (2010) wordt het belang van goede feedback uitgelegd. Daarbij worden 5 handschriftnormen voorgesteld, met een bijpassend symbool om het goed te kunnen onthouden. Dit zijn:

1. Een uitgevulde rompzone: letters op de grondlijn en tégen de denkbeeldige romplijn, symbool = (de streepjes geven aan dat de romp van de letters niet tussen de lijnen is gebleven)
2. Alle neerhalen evenwijdig, symbool //
3. Alle rechte lijndelen waar ze horen, symbool /
4. Alle letterrompen staand: de hoogte van de letter is altijd meer dan de breedte, symbool 0 (een ovaal)
5. Alle letterafstanden correct en gelijkmatig, symbool (dit symbool geeft aan dat de letterafstand niet gelijkmatig is)

Het nakijken van schrijfwerk kan hierdoor een stuk makkelijker: je spreekt van te voren af op welke regel(s) de kinderen vandaag moeten letten en je geeft met de symbolen aan wat er mis ging.

Dit lijkt mij een fijne manier van feedback geven. De omschrijvingen van de stappen vind ik wel heel ingewikkeld, zeker voor de kinderen van onze doelgroep, maar het is wel heel duidelijk. Als je goed kan uitleggen wat de symbolen betekenen, is het makkelijk te gebruiken.

- Wat steeds terugkomt, is het belang van een goede instructie. Op de Huizingschool zijn we bezig met het invoeren van het Directe Instructiemodel. Dit zou ook heel goed bij het schrijfond onderwijs ingezet kunnen worden.
- Directe feedback is ook een belangrijk element wat de kwaliteit van het schrijfwerk ten goede zal komen.
- Zelf ben ik enthousiast geworden over de nieuwe schrijfmethode “Schrift”, gebaseerd op de inzichten van de Stichting Schriftontwikkeling. Ik heb zelf jaren groep 4 gehad en de kinderen vonden het heel lastig om de verbindingen te leren. Toen ik met de PABO begon, moest ik ook weer opnieuw aan elkaar leren schrijven en ik vond dat best heel lastig. De methode “Schrift” leert een eenvoudiger verbonden koordschrift aan, waarvan ik denk dat kinderen dat een stuk prettiger vinden. Ik zou het erg leuk vinden om dit eens uit te proberen.

Hoofdstuk 6: Evaluatie

In dit hoofdstuk evalueer ik mijn onderzoek. Eerst zal ik mijn persoonlijke ontwikkeling bij het uitvoeren van mijn onderzoek evalueren. Vervolgens zal ik mijn professionele ontwikkeling beschrijven en tot slot zal ik ingaan op de ethische kwesties en hoe ik daarmee ben omgegaan.

6.1 Persoonlijke ontwikkeling

Als leidraad voor mijn onderzoek heb ik Kallenberg (2007) en de reader van deze module gebruikt. Ik vond het prettig om houvast te hebben aan een format. Nadat ik was gestart met mijn onderzoek, kwam ik er al snel achter dat het onderwerp wat ik gekozen had mij niet genoeg uitdaagde. Eigenlijk had ik van te voren al bedacht wat de uitkomst zou zijn, dus was voor mij de uitdaging om onderzoek te verrichten niet meer aanwezig. Vandaar dat ik ben geswitcht van onderwerp en heb gekozen om mij te verdiepen in het schrijfonderwijs. Inmiddels was het maart 2011 en wist ik dat het moeilijk zou worden om het voor elkaar te krijgen. Ik had er al een beetje over gelezen en was al snel tot de conclusie gekomen dat de meningen over het schrijfonderwijs verdeeld zijn. Dat vond ik een interessant gegeven en daar wilde ik graag meer over weten. Ondanks dat het qua tijd wat krap zou worden, koos ik liever voor een onderwerp wat me aansprak dan door te ploeteren met iets wat me niet uitdaagde.

Tijdens mijn literatuurstudie vond ik het heel lastig om me te beperken in de hoeveelheid informatie. Wat er in hoofdstuk 2 staat is maar een fractie van de informatie die ik tot mij genomen heb. Ik heb nog wat extra informatie in de aanbevelingen opgenomen, maar ik ben in mijn zoektocht nog veel meer tegengekomen wat ik in dit onderzoek niet kwijt kan.

Het uitvoeren van mijn plan van aanpak vond ik erg leuk om te doen. Ik vond het fijn om te zien dat wat ik bedacht had ook echt een positief effect had op de 2 kinderen uit mijn klas. Uiteraard blijf ik op de ingeslagen weg doorgaan en hoop ik dat het effect alleen maar groter wordt.

Voor mij was het grootste struikelblok bij het maken van dit meesterstuk het daadwerkelijk aan de slag gaan. Zoals uit de leerstijltest van Kolb komt, ben ik een denker en een bezinner en geen beslisser en doener. Dit betekent dat ik eerst over

dingen na ga denken, voordat ik begin met uitvoeren. Daar liep ik erg tegenaan. In eerste instantie kwam het door het onderwerp wat me niet aansprak, maar toen ik een onderwerp had gekozen wat wel mijn interesse had, bleef ik het moeilijk vinden om aan de slag te gaan. Dat ik ook nog eens achterliep met het uitvoeren van mijn modules, hielp ook niet. Ik had veel tegelijkertijd aan mijn hoofd, waardoor ik niet toekwam aan de uitvoering. Uiteindelijk heeft de steun en het vertrouwen van mijn Critical Friends en van mijn vriend ervoor gezorgd dat ik toch alles heb kunnen afronden.

Nu ben ik het laatste stukje van mijn meesterstuk bezig en ben ik trots op mezelf dat ik het toch gehaald heb. Ik ben blij met het resultaat en ik hoop dat ik in de toekomst meer kinderen kan helpen die schrijfproblemen hebben.

6.2 Professionele ontwikkeling

Een onderzoek doen zoals ik bij dit meesterstuk heb gedaan, had ik nog nooit zo uitgebreid gedaan. Voor de PABO moest ik ook een afstudeerscriptie schrijven, maar die bevatte veel minder diepgang dan dit meesterstuk. Ik heb nu geleerd om een goed onderzoek te doen en me daarbij aan de regels te houden zoals aangeboden door Fontys en door Kallenberg (2007). Tijdens de presentatie aan het team, bleek dat mijn collega's het schrijfonderwijs ook een interessant onderwerp vinden. Er ontstond een prettige discussie over of motoriek nu wel of niet invloed heeft op het schrijven. Ook de koppeling tussen lezen en schrijven was aanleiding tot discussie. Ook hebben we gesproken over de voor- en nadelen van het blok- en schuinschrift. Na de presentatie gaven mijn collega's aan dat ze het interessant vonden en dat ik het goed had gedaan. Dat is altijd prettig om te horen. Ik was zelf ook tevreden over hoe het is gegaan. Ik had me goed voorbereid. De presentatie die ik gegeven heb, zit in bijlage 6.

6.3 Ethische kwesties

Reflecteren is een woord wat vanaf dag 1 van de PABO steeds terugkwam. Daar heb ik al geleerd om steeds te reflecteren op mijn eigen handelen. Tijdens de PABO vond ik het vaak nogal overdreven, maar later had ik er alleen maar profijt van. Ik had geleerd om steeds kritisch naar mezelf te kijken en daar vervolgens van te leren. Tijdens deze RT-opleiding werd ik uitgedaagd om nog een stap verder te gaan. Het reflecteren gaat nu via bijvoorbeeld de reflectiecyclus van Korthagen, wat een

verdieping brengt in de reflectie. Ook de metacognitie (het leren leren) speelt een belangrijke rol. Ik ben mij ervan bewust dat ik daar al veel van geleerd heb, maar dat mijn karakter mij nogal eens in de weg zit.

Tot slot wordt van mij verwacht dat ik handel als een onderzoeker met een goede onderzoeksethiek. Uiteraard mag ervan uitgegaan worden dat ik de resultaten transparant heb weergegeven en daarbij niks heb verzonnen of vervalst. Als ik mijn eigen mening heb gegeven, heb ik dat erbij vermeld en waar nodig ondersteunt met literatuur. Ik heb getracht zorgvuldig te handelen en heb het daarbij systematisch aangepakt door het format uit de reader te gebruiken. Ik heb vooraf overleg gehad met mijn IB'er over een onderwerp waar mijn school ook wat aan zou hebben en niet alleen ik persoonlijk. De informatie die ik gekregen heb, heb ik vertrouwelijk behandeld en alleen gebruikt voor dit onderzoek. Dit heb ik ook gecommuniceerd naar alle betrokkenen. Zoals ik al eerder aangaf, heb ik veel meer informatie tot mij genomen dan ik in dit meesterstuk heb verwerkt. Daarbij heb ik een selectie moeten maken en ik heb daarbij gekeken naar informatie die relevant was voor het beantwoorden van mijn onderzoeksvraag. Bij het verwerken van de resultaten heb ik alle verkregen informatie in de bijlage gedaan en heb ik een samenvatting gemaakt in hoofdstuk 4. Als ik een hoofdstuk af had, heb ik feedback gevraagd van mijn critical friends, waar ik ze ook voor bedankt heb. Het heeft mij geholpen om er een beter meesterstuk van te maken. Alle namen van de betrokkenen zijn geanonimiseerd, behalve die van Elly Ottink, waar ik haar toestemming voor heb gekregen om haar met naam en toenaam te noemen.

Nawoord

Het is toch best een bijzonder moment: het schrijven van het nawoord, het laatste stukje tekst wat ik ga maken voor dit meesterstuk. Hierna is het afgerond.

Daarom wil ik graag een woord van dank richten tot een aantal mensen.

Ten eerste wil ik mijn moeder bedanken, voor haar steun en wijze raad en voor dat ze altijd een luisterend oor beschikbaar heeft.

Ik wil ook graag mijn vriend bedanken, die er voor gezorgd heeft dat ik aan de slag ging als ik het zelf even niet meer zag zitten.

Iedereen die meegewerkt heeft aan mijn meesterstuk vanuit mijn school wil ik ook bedanken voor de medewerking, met name mijn IB'er, waarmee ik heel wat gesprekken heb gevoerd.

Tot slot wil ik mijn begeleider en critical friends bedanken voor hun steunen hun vertrouwen in mij dat ik het toch allemaal wel zou redden.

Ze hebben gelijk gekregen!

Marijke Houtzager

Juni 2011

Literatuurlijst

Baauw- van Vledder, A. & Dijk, E. van (2009). *Schrijven met zorg*. Baarn: HB uitgevers

Buren, M. van (2007) *Schrijven en lezen, sneller en beter (2)*. JSW, maart 2007, pag. 29-32

Eerd- Smetsers, C. & Alblas, G. (2001). *Schrijven is een vak apart*. Groningen: Wolters- Noordhoff

Engen, A. van (1998). *Schrijven als oefenvak*. Ruinen: Bariet bv

Hagen, A. (2005) *Schrijfproblemen- schrijfstoornissen en hun veroorzakers*. Tijdschrift voor Remedial Teaching 2005-4

Hamerling, (2002) *Blokletters, verbonden schrift en de ruimtelijke oriëntatie in het platte vlak*. De wereld van het jonge kind, april 2002

Hamerling, B. & Scholten, A. (2008). *Feedback in het handschriftonderwijs*. JSW, februari 2010, pag. 32 - 35.

Kallenberg, T., Koster, B., Onstenk, J. & Scheepsma, W. (2007). *Ontwikkeling door onderzoek. Een handreiking voor leraren*. Utrecht/Zutphen:ThiemeMeulenhoff

Litière, M. (2002). *Mijn kind leert schrijven en hoe kan ik het helpen*. Tiel: Lannoo

Schaerlaeckens, M., Wouters, L. (2010) *Zo zit dat met schrijven*. Nijmegen: REC Rivierenland

Smits, A en Braams, T. (2009) *Dyslectische kinderen leren lezen. Individuele, groepsgewijze en klassikale werkvormen voor de behandeling van leesproblemen*. Amsterdam: Uitgeverij Boom

Internet:

http://inwiki.pabo-inholland.nl/motorische_ontwikkeling_, laatst bezocht op 30 mei 2011

<http://www.schrijffontein.nl/>, laatst bezocht op 30 mei 2011

<http://www.schriftontwikkeling.nl/>, de website van Stichting Schriftontwikkeling, laatst bezocht op 30 mei 2011

Bijlagen

Bijlage 1

Interview Elly Ottink, kinderoefentherapeute

Datum: maandag 11 april 2011

Met toestemming van Elly neem ik het gesprek op met een dictafoon. Nadat ik het gesprek had uitgewerkt heb ik het haar toegestuurd en had ze nog enkele opmerkingen. Die heb ik daarna verwerkt.

1. Wat voor opleiding heb je gedaan?

In 1982 is Elly geslaagd voor de oefentherapie Ceasar. Daarna heeft ze de post-HBO studies kinderoefentherapie en bedrijfsoefentherapie gedaan. Nu is ze bezig met de universitaire studie gezondheidswetenschappen, in de afrondende fase.

2. Wat voor bijscholingen/cursussen heb je daarna gevolgd?

In de loop der jaren heeft Elly diverse cursussen en trainingen gevolgd. Een belangrijke was sensorische informatie verwerking, omdat ze dat nu ook veel toepast op de Huizingschool. Elly is geregistreerd bij het Kwaliteitsregister Paramedici. Elke 5 jaar moet je je herregistreren en het is verplicht om te voldoen aan een aantal punten, waaronder bijscholing.

3. Hoe lang werk je op de Huizingschool? Wat voor werk heb je daarvoor gedaan?

Vanaf 1982 werkt ze hier. Elly is zelfstandig zorgverlener en wordt ingehuurd door de Huizingschool. Tot 2005 heeft ze er een eigen praktijk naast gehad in Haaksbergen. Daarna is ze meer gaan werken op de Huizingschool en is weer gaan studeren. Daarnaast is ze bedrijfsoefentherapeute, o.a. bij de stichting Attendiz, waar ook de Huizingschool onder valt. Ook geeft ze workshops en trainingen.

4. Wanneer en hoe word je ingezet en door wie?

Als de leerkracht een hulpvraag heeft, meldt die dat bij de orthopedagoog of de IB'er. Ouders worden dan ingelicht en geven vervolgens een akkoord (of niet). De ouders komen dan bij Elly voor een gesprek en daarna gaat zij een onderzoek doen. Daarvoor heeft ze een verwijzing nodig van een arts, bv de school- of huisarts. Van het onderzoek

maakt ze een verslag en een handelingsplan met een duidelijk doel. Vervolgens gaat ze het kind behandelen.

5. *Wat voor materialen/methoden gebruik je?*

Elly gebruikt niet een boek of een methode. Ze kijkt heel erg naar het kind en past de oefeningen daarop aan. Ze oefent met het kind wat het kind nodig heeft. Geen kind is hetzelfde. Daarbij houdt ze wel de motorische lijn in de gaten.

6. *Wat kan je met kinderen bereiken?*

Ze ziet voornamelijk jonge kinderen, tot groep 3/4. Daar is nog het meest mee te bereiken. Oudere kinderen kunnen wel problemen met schrijven hebben of met hun houding. Elly behandelt die niet, maar er zijn andere kinderoefentherapeuten werkzaam bij de Huizingschool die dat wel doen.

De kinderen komen meestal 1 x in de week bij de kinderoefentherapeute in een periode van gemiddeld een half jaar tot anderhalf jaar. Uit de ABC-test ('Movement Assessment Battery for Children-test') komt naar voren op welke onderdelen hij of zij leeftijdsadequaat scoort en op welke niet. De toets test 3 items: de fijne motoriek, de balvaardigheid en het statisch of dynamisch evenwicht. Uiteindelijk wil Elly graag dat het kind zichzelf gaat ontwikkelen. Als kinderen dingen aangereikt krijgen, kunnen ze zich ontwikkelen. De kinderen hebben veel ervaringen en heel veel herhaling nodig.

7. *Wat zijn eventuele vervolgstappen?*

Als er geen ontwikkeling meer te zien is bij de kinderoefentherapie, maar Elly ziet dat het kind wel baadt heeft bij iets anders, verwijst ze o.a. door naar MRT (Motorische Remedial Teaching).

8. *Wat is jouw visie op het beleid van de school?*

Het advies van Elly is om te kijken naar het kind: kan het kind het aan om aan elkaar te schrijven of niet. Elly vindt dat het doel van schrijfonderwijs moet zijn dat het leesbaar is. Hoe dat aangeleerd wordt is van ondergeschikt belang. Soms is aan elkaar schrijven makkelijker dan blokletters schrijven. Het kind moet de tijd krijgen om zich te ontwikkelen, in groep 3 zijn de kinderen vaak nog niet toe aan vloeiend schrijven. Elly geeft ook een voorbeeld met zwemles: haar dochter is met 6 jaar pas naar zwemles gegaan en had binnen driekwart jaar haar A, B en C diploma. Het heeft geen zin om kinderen met 4 jaar naar zwemles te sturen, want daar zijn ze motorisch nog niet aan toe. Kijk naar het kind!

9. *Ik heb in het dossier van R gelezen dat hij bij jou kinderoefentherapie heeft gehad. Ook las ik dat je op een gegeven moment niet verder kwam met hem. Zou je dat kunnen uitleggen?*

Het is wel even geleden dat R bij Elly in de kinderoefentherapie zat. Een verslag is niet te vinden in zijn (elektronisch) dossier. Ze weet nog wel dat de coördinatie een probleem was en dat hij “ASS-trekjes” vertoonde. De links-rechts samenwerking was een probleem, hij reageerde heel star op dingen, zowel letterlijk als figuurlijk. Op een gegeven moment moest ze accepteren dat dat bij het kind hoort. Ze heeft hem doorverwezen naar de MRT, ook voor de sociaal emotionele ontwikkeling toen er geen ontwikkeling meer te zien was. Hij houdt heel lang vast aan mensen. R vindt Elly nog steeds fantastisch.

10. *Wat is jouw advies wat betreft het schrijfonderwijs voor R?*

Elly heeft geen tips specifiek voor R, maar wel voor het schrijfonderwijs in het algemeen. “Volg het kind! Durf een zijstraat in te gaan. Varieer. Vele wegen leiden naar Rome. Ik vind het het allerbelangrijkste dat het kind plezier heeft en zelfvertrouwen krijgt. Dat het kan ontspannen en genieten, dan volgt de rest vanzelf.”

Elly, heel erg bedankt voor je medewerking en veel succes bij het afronden van je studie gezondheidswetenschappen.